

Jaak VALGE

EESTI ÜLEMINEK UUELE MAJANDUSPOLIITIKALE JA OTTO STRANDMANI OSA SELLES

Eesti mõjukamad ajalehed kommenteerisid Otto Strandmani kõnet, mille ta pidas 1923. aasta 7. detsembril Riigikogus eelarve vaidlustel:

sotsiaaldemokraatide «Ühendus»: «Tuli avalikuks hiigla pettus, mille taolist raske ette kujutada ja mida kõike meel tõeks võtmast tõrgub.»¹;
töörakonna «Vaba Maa»: «Kui kõneleja sõnu jämedalt tõlgitseda, siis on riigi kullatagavarad salaja müüdnud, et «Silvale» ja teistele laenusi anda.»²;

rahvaerakonna «Postimees»: «Oma kõnes tõi härra Strandman muuseas ette, et välisvaluuta tagavarad Eesti Pangas on vähemad, kui nad on näidatud rahaministri seletuskirjas ja ka rahaministri eelarvekõnes.»³;

«Päevaleht»: «Ta puudutas küsimusi, mis meie tänapäevases elus on kardinaalküsimused, ja puudutas neid mingi hoolimatu halastamatusega ja tahaks öelda ühekülgsusega, mida temalt raske oleks olnud oodata.»⁴;

Põllumeestekogude «Kaja»: «Eelarve vaieluse lahingu avab tööerakonna flegmaatiline juht Otto Strandman oma kõnega, milles ta meie riigi rahapoliitikat arvustab, sellele üldiselt hea atestatsiooni annab ja ainult kõne lõpul rahaministrile ja Eesti Panga juhtijatele peale tungib. Eesti Panga juhtide asemele tulla uued mehed panna, kes laialiste rahvakihtide huvides mõista talitada. [...] Huvitav oleks ainult teada, kes siis tööerakonnast Eesti Panga direktoriks nüüd saada tahab?»⁵.

Hiljem, Strandmani majanduspoliitika käivitudes süvenesid tsiteeritud väljaannetes sündmustele antud hinnangute erinevused veelgi. Eesti Vabariigi aegsetes majanduse arengut puudutavates tagasivaatelistes kirjutistes⁶ on 1923. ja 1924. aastal toimunut käsitletud võrdlemisi häbelikult. Erandiks on aastail 1920—1923 tipptasemel majandusasjadega kursis olnud J. Kuke⁷ artikkel⁸, mis annab 1924. aasta majanduspoliitilise pöörde vajadusele avarama, mitte ainult rahandusliku küljega piirduva hinnangu. Ilmselt J. Kuke mõjul vilksatab laiem tõlgendus ka E. Laamani teoses «Eesti ühiskond».⁹

Nõukogude Eestis ilmunud seda teemat puudutavas H. Saarniidu monograafias¹⁰ ja mitmetes üldkäsitlustes tabab üksmeelne hävitav hukkamõist nii Eesti Vabariigi nelja esimese aasta majandusorientatsiooni kui ka seda muutnud Strandmani majanduspoliitikat, mille elluviimisega kaasnenud negatiivsed nähtused on ülevõimendatud. H. Saarniidu uurimust

¹ Vabariigi valitsus rahva kohtu ees // Ühendus, 1923, 12. det.

² Rahaminister G. Westeli poliitika arvustustules // Vaba Maa, 1923, 8. det.

³ Riigikogu // Postimees, 1923, 8. det.

⁴ Riigi eelarve vaielused Riigikogus // Päevaleht, 1923, 8. det.

⁵ Vaielused eelarve kohta Riigikogus // Kaja, 1923, 8. det.

⁶ Janusson, J. Eesti majanduslik areng. Tln., 1932, 31—33, 49—50; Janusson, J., Joa, H. jt. Eesti majandus ja selle areng iseseisvuse aastatel. Trt., 1937.

⁷ J. Kukk oli 20. oktoobrist 1920 kuni 25. jaanuarini 1921 A. Piibu valitsuses kaubandus-tööstus- ja teedeminister, seejärel kuni 21. novembrini 1922 K. Pätsi valitsuses kaubandus-tööstusminister ning kuni 2. juulini 1923 riigivanem.

⁸ Kukk, J. Otto Strandman majanduspoliitikuna // Vaba Maa, 1935, 30. nov.

⁹ Laaman, E. Eesti ühiskond. Trt., 1936, 67, 68.

¹⁰ Saarniit, H. Kodanlik Eesti sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail (1920—1924). Tln., 1958, 9—16, 87—96.

väärtustab aga faktirikkus, mis võimaldab (võib-olla autori teadlikul taotlusel) hinnangute kõverpeegli märksa sirgemaks suruda.

Järgnevas vaadeldakse 1924. aasta majanduspoliitilise pöörde põhjusi, olemust ja tulemusi ning Otto Strandmani osa selles. Kõigepealt analüüsitakse tegureid, mis põhjustasid valedele eeldustele rajatud majandusorientatsiooni ning tegid üsnagi valulise pöörde vältimatuks.

Tsaariaja lõpul võis Eesti ala põllumajanduse arengutaset pidada ligikaudu Euroopa keskmiseks. Siinse suurtööstuse tõusu põhjustajaks ei olnud aga mitte Venemaa siseturu (rääkimata Eesti omast) loomulike nõudmiste kasv või konkurentsivõime välisturgudel, vaid riiklikud tellimused, kõrged kaitsetollid ja teised kasvuhoonetingimusi loovad soodustused.¹¹ Seetõttu oli Eesti alal paiknev tööstus tervikuna (ehkki kesk- ja väiketööstusel oli kohalik tähtsus) iseseisva riigi jaoks täiesti ebakohane ning võis kardinaalsete ümberkorraldusteta funktsioneerida ainult Venemaa turu olemasolul.¹² Pärast Tartu rahulepingut oli lootus Esimese maailmasõja eelsete tööstussidemete taastamiseks ning ettekujutus Eestist kui tulevases kaubanduslikust vahetalitajast Lääne ja Ida vahel siinsetes majandus-, äri- ja poliitilistes ringkondades üpris levinud. Esiolgu näisid need lootused kõigiti täide minevat. Kauplemine Nõukogude Venemaaga oli rahulepingu järel väga kasulik äri. Tehingud Vene kulla ja tsaarirahadega aitasid jalule nii mõnegi suuräri ja andsid ohtraid sissetulekuid ka Eesti Pangale.¹³ Eesti ja Nõukogude Vene piiril tekkis omapärane ja elav piirikaubandus, mille kaudu soola või suhkrut, enamasti aga piirituse vastu Eestisse lina ja väärismetalle sisse voolas. Ulatuslik oli ka enamsoodustusrežiimi alusel¹⁴ toimunud registreeritud kaubavahetus ja Nõukogude Vene transiit läbi Eesti. Eesti ärimehed rentisid ettevõtteid Venemaal.¹⁵ Kuid see näis olevat ainult sissejuhatus. Metsakontsessiooni saamine Põhja-Venemaal venis ja venis.¹⁶ Eesti suurtööstus oli alakooritud. Tallinna metallitehased lootsid saada suurtellimust Vene vedurite remontimiseks. Kavatatav oli tõesti suuremastaabiline, läbirääkimistel oli juttu kuni 2000 vedurist¹⁷, samal ajal kui näiteks Peetri laevatehas oli võime-

¹¹ Enne Esimest maailmasõda asusid Eesti alal järgmised suurtööstusettevõtted (siin on nimetatud üle 500 töölisega ettevõtted): kaks puuvillariide ja üks linavabrik, kolm villase riide vabrikut, kaks tselluloosivabrikut, vineerivabrik, kaks tsemenditehast ning kaheksa masinaehitus- ja metallitehast. Nende vabrikute ja tehaste töölisel moodustasid üle 70% kogu Eesti tööliste arvust (*Karma, O. Tööstuslikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile Eestis. Tln., 1963, 338—344*). Sõja ajal muutus sinne tööstuse struktuur iseseisva riigi jaoks veelgi ebakohasemaks seoses laevaehitustehaste järkjärgulise töölerakendamisega. Metallitöölise arv tõusis 11 000—12 000-lt 26 000-le (*Karma, O. Tööstuslikult revolutsioonilt, 359*), 50% neist oli vene päritolu (Eesti Riigiarhiiv=ERA, f. 1584, n. 1, s. 6, l. 54). Sõja ajal hävis Eestis kolm suurtööstusettevõtet — a/s. Waldhofi tselluloosi- ja puupapivabrik Pärnus, Vildenbergi nahavabrik Kuressaares ja kunstkiuvabrik «La Viscosa» Hiiumaal. Täielikult kaotas sisseseade Bekkeri laevatehas, suures osas a/s. «Volta» elektrimootorite tehas. Osaliselt kaotasid sisseseade Vene-Balti laevaehitustehased ja Franz Krulli masinaehitustehas. (*Saarniit, H. Kodanlik Eesti, 11*). Kanatatada said ka tsemenditehased ja Kreenholmi Manufaktuur (Eesti: Maa. Rahvas. Kultuur. Trt., 1926, 647). Teised suurettevõtted kannatasid vähem.

¹² Ainult vineeri-, tselluloosi- ja tsemenditehased eksportisid osaliselt oma toodangut välismaale.

¹³ II Riigikogu protokollid. 2. istungjärk 1923, veerg 2218.

¹⁴ Enamsoodustus kindlustas Eestile kõik tollialandused, mis VNFSV-s mõnele kolmandale riigile anti. 1922. aasta 3. oktoobrini kasutati Eesti õigust oma kaupade tollivabaks müügiks, sest Soome—Nõukogude Vene leping oli need õigused Soomele andnud (ERA, f. 957, n. 5, s. 54, l. 58). Aastatel 1920—1922 eksporditi Nõukogude Venemaale paberikaupa, tekstiili- ja riidekaupa, metallikaupa ja masinaid, toiduaineid ja muud. Kuni 1922. aastani ei registreeritud väljaveetava kauba väärtust (ERA, f. 957, n. 5, s. 54, l. 24—25p).

¹⁵ ERA, f. 957, n. 5, s. 52, l. 5.

¹⁶ Rahulepingus ettenähtud metsakontsessioon Põhja-Venemaal jäigi saamata (vt. näit. Rahulepingu bilanss // *Vaba Maa, 1930, 2. veebr.*).

¹⁷ ERA, f. 1584, n. 1, s. 5, l. 68p; s. 67, l. 17.

line välja laskma kuni 25 kapitaalremondi läbiteinud vedurit aastas¹⁸. Lootused Venemaa peatsest ostuvõime ja -soovi järsust tõusust tundusid täiesti reaalsed, Eesti majandusringkondades teati, et Venemaa kaubakäive on sõjaelsest mitu korda väiksem.¹⁹ Eesti ettevõtjad ja Vabrikantide Ühisus pommitasid saatkonda Moskvas kõikvõimalike ettepanekute ja pakkumistega.²⁰ 1922. aasta algul sõitis Nõukogude Venemaale ulatuslike volitustega kaubandusdelegatsioon. Püüti õiget silmapilku mitte maha magada, sest kohale Venemaa turul oli teisigi pretendente. Omavahelise võistluse tingimustes oldi esialgu nõus ka teatud kahjumitega.

Paralleelselt Venemaale suunatud ärilise ettevõtlikkusega tekkis elu- vus ka teistes majandusharudes. Eesti metsatööstus leidis kasuliku turu Inglismaal, kus ehitusmaterjalide hinnad sõjaelsetega võrreldes olid mitmekordistunud.

Et niisugust aktiivsust võimaldada või suurtellimuste ootel auru üleval hoida, oli vaja raha. Välja aitas 1921. aastal kullaklauslist vabastatud ja praktiliselt piiramatut emiteerimisõigusega Eesti Pank. Laenu võis saada kergesti ja madala protsendiga ning seda võimalust ei jäetud kasutamata.

Kodanlikes ringkondades nähti niisuguses arengus normaalset loogikat, võimalust Eestis kiiresti ja kerge vaevaga suurbodanluse kihi tekkimiseks. Põllumeestekogud ilmutasid neil aastail tendentsi muutuda üldkodanlikuks erakonnaks, «sõnniku lõhna asemel pidi tulema panga lõhn, aktsia ja dividendi lõhn»²¹. Nii mõnedki Põllumeestekogude juhtivatest tegelastest püüdsid suurbodanluse tekkele ka praktiliselt kaasa aidata ja nagu Eesti Panga tolaeagne abidirektor Johan Sihver väljendas, «... on pank vahel ka kõrvalistel mõjudel sunnitud olnud laenu andma.»²²

Kogu selle kevadmeeleolu juures taandus tagaplaanile küsimus, mis peaks siis saama, kui kõik lootused Venemaa peale kokku varisevad ning kõrgkonjunktuur ka Läänes kaob.

Hädad ei lasknudki end kaua oodata. Kardinaalne muutus Eesti ja Vene majandussuhetes toimus 1922. aasta lõpul ja 1923. aasta alguses, ajal, mil Nõukogude Venemaa kaubandussuhted teiste Euroopa riikidega, eriti Saksamaaga, järsult laienesid. 1922. aasta oktoobrist, pärast Soome-Nõukogude Venemaa kokkuleppe lõppemist, võisid ka Eesti kaubad ainult tollituna idaturule pääseda, kusjuures tekstiilitööstustoodete puhul oli tegemist praktiliselt keelutollidega.²³ 1923. aasta algul tehti Nõukogude Liidule ettepanek kaubanduslepingu sõlmimiseks²⁴, kuid idanaaber selleks erilist huvi esialgu ei ilmutanud²⁵. 1923. aasta alguses sai selgeks, et Nõukogude Liit piirab oma transiitvedusid läbi Eesti.²⁶

¹⁸ ERA, f. 1584, n. 1, s. 6, l. 33.

¹⁹ 1922. aastal moodustas Nõukogude Venemaa kaubakäive 13,4% Tsaari-Venemaa aastate 1909—1913 moodustis kaubakäibest, sissevedu oli 24,1%. (Arvutusalus: ERA, f. 1584, n. 1, s. 240, l. 8. Arvutatud on 1923. aasta hindade alusel.)

²⁰ 1922. aasta märtsis teatas Eesti saadik Moskvas T. Vares ametist loobumisest, põhjendades seda «Päevalehe» rünnakutega tema vastu. «Päevaleht» süüdistas rahulepingu aeglases realiseerumises saatkonda (ERA, f. 957, n. 12, s. 8, l. 82, 83).

²¹ Peaasjalikult Riigikogust // Ühendus, 1923, 28. nov.

²² Kui telgitagused kõnelema hakkavad... // Ühendus, 1923, 19. det.

²³ ERA, f. 957, n. 5, s. 54, l. 127.

²⁴ ERA, f. 957, n. 5, s. 52, l. 14p.; s. 54, l. 85, 124.

²⁵ H. Saarniit (Saarniit, H. Kodanlik Eesti, 76—81) jt. Nõukogude Eesti autorid seostavad kaubavahetuse arenguvõimalusi Eesti ja Nõukogude Liidu vahel ainult kaubanduslepinguga, väites, et selle sõlmimiseks puudus Eesti-poolne soov. Kuni 1922. aasta oktoobrini ei olnud Eesti jaoks kaubanduslepingul tööpoolest tähtsust: lisasoodustusi Nõukogude Venemaal ei oleks see Eestile andnud. 1923. aastal Eesti poolt tehtud kaubanduslepingu sõlmimise ettepaneku realiseerimisvõimaluste kohta kirjutas Eesti Moskva saatkonna nõunik J. Mölder sama aasta oktoobris: «Minu arvamusel ei ole Eestil mingit lootust kaubalepingu sõlmimise kohta vähemasti kuigi lähemal ajal. Kaubanduslepingut, mis Eesti eesõigustele ettenähtud rahulepingus vastaks, venelased sõlmida ei taha ega või.

Vedurite remontimine 1921. aasta detsembris Nõukogude valitsuse («SOVPRA») ja viie Eesti ühinenud metallitehase («OMSE») vahel sõlmitud lepingu põhjal (200 vedurit) edenes normaalselt 1922. aasta sügiseni. Siis vahetati Nõukogude-poolne vastuvõtuagentide ülemus ja vahekorrad pingestusid.²⁷ Pärast pikki selgitamisi, mis olid täis kummalisi keerdkäike, lõppes asi alles 1924. aasta aprillis mõningase kompensatsiooni maksimisega Nõukogude valitsuse poolt. Remontida jõuti ainult 70 vedurit. Ebaõnnestunud tehing andis raske hoobi kogu Eesti metallitööstusele. Kuigi ka «OMSE-t» võib süüdistada saamatuses, näib, et tegemist oli «SOVPRA»-poolsete tahtlike lepingurikkumistega, mille eesmärk oli töösuhete katkestamine.²⁸

Eesti tollipunktides registreeritud eksport Nõukogude Liitu piirdus 1923. ja 1924. aastal vaid ühe kolmandikuga 1922. aasta väärtusest.²⁹ Nõukogude Liidu osa Eesti väljaveos langes 1922. aasta 25,7%-lt 6,7%-le 1923. ja 5,3%-le 1924. aastal.³⁰ Kaubapunktide käive vähenes tugevasti, nii et tegelikult oli langus märksa suurem. Nõukogude Liidu transiitveod läbi Eesti vähenesid 1923. aastal eelmise aastaga võrreldes üle kolme ja poole korra.³¹

Siinkohal tekib küsimus, kas Nõukogude Liidu tegevus oli teadlikult suunatud Eesti majanduse kahjustamisele või mitte. Paraku tuleb praegugi piirduda oletustega, nagu tegi seda Otto Strandman omal ajal. Majandussidemete vähenemine idanaabriga sel ajal, kui viimane taastas normaalseid suhteid teiste riikidega, vihjab võimalusele, mille on

Ei taha sellepärast, et seal liiga palju lubatud on, et selle teostamine nende praeguse kaubanduspoliitika vastu käib. Ei või sellepärast, et kaubandusleping Eestiga põhjust annaks ka Soomele ja iseäranis Poolale — kellele rahulepingus midagi ei ole antud — nõudlikumad olla ja teistsal Englise-Vene lepingu alusel soodustused Eestile ka Inglismaa peale peaks üle minema. Seda arvamist olen ma kuulnud siin nõukogude ametnike poolt, seda laseb ka nende ajakirjandus tunda ja nähtavasti sai selle mulje ka hr. Piip läbirääkimistes Krassiniga.» (ERA, f. 957, n. 5, s. 54, l. 124.) Edaspidi sai Eestis selgeks Nõukogude Liidus väljakujunenud väliskaubandusmonopoli olemus ning nagu märgib ka H. Saarniit (*Saarniit, H. Kodanlik Eesti*, 79), kujunes läbirääkimiste nurjumise põhjuseks 1925. aastal vastastikuste tollisoodustuste andmise küsimus. Nõukogude Liidu poolt antavad tollisoodustused olid Eestile reaalse tähtsusega, kuna väliskaubandusmonopol võimaldas Nõukogude Liidu osta tollisoodustustest hoolimata niipalju ja niisuguse hinnaga, kui ta ise tahtis (ERA, f. 957, n. 5, s. 54, l. 31—35). Et Eesti ei soovinud pakutud tingimustel sõlmida kaubanduslepingut, ei tähenda kaugeltki, et ta oleks olnud mõlemale poolele võrdväärselt kasutoova kaubavahetuse arendamise vastu.

²⁶ ERA, f. 957, n. 5, s. 54, l. 85.

²⁷ ERA, f. 957, n. 1, s. 267, l. 45, 46.

²⁸ Pärast mitmeid «SOVPRA» ja «OMSE» esindajate koosolekuid, kus jõuti selgusele kokkuleppimise võimatuses, otsustati anda asi vahekohtu lahendada. 23. augustil 1923, kui lagi koos tõendusmaterjalidega hakkas valmis saama, tuli Vene-Balti laevaehitustehaste juhatus ootamatult välja uue ettepanekuga, milles teatas, et soovib vedureid edasi parandada kogu lepingut enda peale võttes. Laevatehaste tegevudirektor Ovtšarov, väites, et 90-protsendiline kokkulepe on saavutatud, palus lagi käikuandmisega oodata 20. septembrini. Kuni 25. oktoobrini midagi ei toimunud. «OMSE» (nüüd ilma Vene-Balti laevaehitustehaste osavõtuta) saatis oma esindaja Berliini asja uurima. Too saabus tagasi teatega, et «SOVPRA» on lugenud kõik läbirääkimised Ovtšaroviga katkestatuks juba septembri esimesel poolel (ERA, f. 73, n. 2, s. 317, l. 448, 448p). Novembri lõpul soovitanud Nõukogude Liidu saadik Tallinnas aga Ovtšarovil uuesti Berliini läbirääkimistele sõita. Seda too ka tegi, väites tagasi jõudes, et «SOVPRA» ei lepi «OMSE-ga» mitte mingil tingimusel, kuid pole vastu, kui leping läheks täielikult üle Vene-Balti laevaehitustehastele (ERA, f. 73, n. 2, s. 317, 454p—456). Ovtšarovi optimism oli muidugi põhjendamatu. Näib, et tegemist oli lihtsalt oskusliku vastuolude õhutamisega endiste «OMSE» lepingu-partnerite vahel. Esialgu «OMSE» poolt nõutud 853 000 dollari (ERA, f. 73, n. 2, s. 317, l. 446) (see oleks ehk ühise tegutsemise puhul ka saadud) asemel asi summutati rahvusvahelisse kohtusse andmata ning saadi 250 000 dollarit. Nõukogude Liit ostis ära ka järelejäänud materjali 60 000 dollari eest (Venelased maksavad Eesti metallitöösturitele 28 miljonit trahviraha tagasi // Päevaleht, 1924, 11. apr.).

²⁹ Arvutusalus: ERA, f. 957, n. 5, s. 54, l. 25p, 28.

³⁰ Eesti Majandus. Vihk 1. Väliskaubandus 1923. Tln., 1924, 17; Eesti Majandus. Vihk 4. Väliskaubandus 1924. Tln., 1925, 19.

³¹ Eesti Majandus. Vihk 4, 7.

statistilise materjali põhjal formuleerinud Karl Inno: «Sest Venemaa rahvamajandus tuleb väga hästi toime Eestita ja Eesti ei vaja oma olemasoluks ega rahvamajanduslikuks arenemiseks Venemaad.»³² Et aga areng Nõukogude Liidus ei ole toimunud kaugeltki ainult turu nõudmiste baasil, siis ei pruugi ka Nõukogude Liidu majandussidemed teiste riikidega peegeldada tegelikke (võimalikke) seoseid regioonide vahel, seega võiks probleemi Eesti geökonoomilisest kuuluvusest veel lõplikult lahendamatuks pidada.

Elmises lõigus esitatud küsimusele jaatavalt vastamiseks ei ole juba toodud faktidestki raske kokku seada rida, mida krooniks nn. 1. detsembri ülestõus. Nõukogude Liidu väliskaubandussuhted on alati allunud poliitilistele kaalutlustele. Mõistagi ei saa sedagi varianti tõestatuks pidada.

Lootuste luhumine sõjaeelsete majandussidemete restaureerimisele, mida tollal ei Põllumeestekogud ega Konstantin Pätsi valitsus sugugi lõplikuks ei pidanud, oli ainult pool häda. 1923. aastaks lõppes kõrgkonjunktuur metsasaaduste turul. Lisandus ränk põllusaagi ikaldus. Ehkki juba 1923. aasta keskel selgus, et aasta väliskaubandusbilanss kujuneb passiivseks, laenupoliitikas kardinaalset muutust ei toimunud. Ettevõtteid püüdis käigus hoida nii töösturid kui ka Eesti Pank, sest seismajätmine oleks krediitide likvideerimise kohe aktuaalseks muutnud. Seda momenti püüti lootuses olukorra parandamisele edasi lükata. Eesti mark püsis suhteliselt kindel selle tõttu, et juba aasta keskel oli kursi hoidmiseks ettevõtete jätkuva krediteerimise tingimustes kasutatud kullatagavarasid.³³ Üks edasisi võimalikke teid oli lasta inflatsioon galoppima ning mark nullini langetada. Ehkki asjaosalised seda kavatsust hiljem eitasid, polnud see tegelikult sugugi ebatõenäoline. Rahaminister G. Westel oli põhimõtteline inflatsioonist. Sellisest arengust olid huvitatud võlglased, kellest nii mõnedki olid ise võtmepositsioonidel või oma erakonnakaaslaste kaudu võisid Eesti majanduspoliitikat soovitud suunas mõjutada. Eesti Panga juhatuses oli järe ots Põllumeestekogude käes. Niisugune areng tähendanuks senise krediitipoliitika kinnimaksmist kogu rahva poolt, kuid ei oleks tähendanud olukorra päästmist, sest laenuandmine oli rajatud ebaõigetele eeldustele. Rahva enamik ei kiitnud heaks ei inflatsiooni ega kulafondi väljalaenamist. Et 1920. aasta põhiseadus ei andnud täitevvõimule võimalusi majandusandmete varjamiseks ega valijaskonna arvamuse baasil kujuneva parlamendiamuse tahte vastaseks tegutsemiseks, oli majandusorientatsiooni muutmine aja küsimus. Toimivas sai peategelaseks gründertumiaegset tõusiklikku askeldamist ironiaga jälginud Otto Strandman, mees poliitilisest ringkonnast, kus ei oldud ise gründertumist huvitatud ega kardetud majanduskursi muutmisega riivata oma valijaskonna huve.

Ehkki Otto Strandman oli üks Eesti Vabariigi loojaist (tema osa oma riikluse idee väljaarendamisel ja 1917. aasta sündmustes väärriks kindlasti selgitamist) ja esimese kümnendi juhtpoliitikuist, ei ole tema tuntus teenetele kaugeltki vastav. Sellel on mitu põhjust. Kõigi oma kaasaegsete

³² Inno, K. Eesti geopoliitiline ja geökonoomiline asend // Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas. II. Stockholm, 1955, 15.

³³ Käibelolevate rahamärkide arv ja Eesti Panga laenu suurenesid peaaegu rööbiti kuni 1923. aastani, 1923. aastal vähenes raharinglus 285 miljoni marga võrra, laenu aga kasvasid 1771 miljoni marga võrra. Järelikult ei toimunud laenude rohkendamise 1923. aastal enam emissiooni suurendamise, vaid põhiliselt Riigikassa poolt Eesti Pangale kullas ja valuutas üleantud hoiusummade arvel. Kui katteprotsent 1921. aastal oli 95, siis 1923. aastal oli see juba alanenud 39,7%-ni. 1923. aasta septembris oli Eesti Panga käsutuses kattevarasid veel ainult 70,3 miljoni marga väärtuses. Et margakurssi hoida, tuli Eesti Panka riigikassa reservidest veel avansseerida. Riigikassa kattevarad vähenesid 1922. ja 1923. aasta jooksul üle 2 miljardi marga. Eesti Panga varud aga suurenesid sama aja jooksul 487 miljonit marka. Vahe, üle 1,5 miljardi marga, oli läinud laenudeks (Janusson, J., Joa, H. jt. Eesti Majandus, 107).

üksmeelse kinnituse kohaselt puudus tal poliitiline auahnus. Seetõttu jäi ta tihti varju. Ta ei ole kirjutanud memuaare. Allasurutud rahva ajalooline mälu soosib kangelas tüüpe, Otto Strandman oli aga klassikaline parlamendipoliitik, kellele oli sobiv Eesti ultrademokraatia aeg. See oli üht-aegu ajajärk, mis ei lasknud ühegi poliitiku ümber oreoole tekkida, kohati aga lausa hävitas nende mainet.

Kogenud poliitikul (Otto Strandman oli 1923. aasta novembris saanud 48-aastaseks) ei olnud küll majandusalast eriharidust, kuid ta oli aastail 1896—1899, s. t. ajal, mil krahv Witte tegi oma rahareformi, töötanud pangaametnikuna. Ta oli osalenud mitmete Asutava Kogu ja Riigikogu rahandus- ja väliskomisjonide töös ning tal oli seetõttu hea ülevaade nii Eesti majanduse olukorrast kui ka ekspordivõimalustest. Valitsuse eelarve seletuskirja andmete võrdlemisel Eesti Panga aruannetega selgus talle kohe olukorra kriitilisus. Järgneski siinse kirjutise algul tsiteeritud kommentaaridele põhjust andnud kõne Riigikogus. 10. märtsil 1924 langes Konstantin Pätsi valitsus. 1. aprillil esitatud Friedrich Akeli valitsuse deklaratsioonis (Otto Strandman oli selles valitsuses esialgu välis-, hiljem rahaminister) toonitati kokkuhoiu vajadust, põllumajanduse edaspidist eelistamist laenupoliitikas ja spekulatiivsete ettevõtete finantseerimisest hoidumist.³⁴ Oli ju 1. oktoobriks 1923 Eesti Panga poolt väljalaenatud 4333 miljonist margast läinud otseselt põllumajandusele ainult 5,5%³⁵, samal ajal kui maal käis Euroopa radikaalsemaid maareforme. Põllumajanduslikku tootmisse mahutatud raha andis tollal häid ja kindlaid dividende, näiteks hilisema peamise eksportsaaduse — või — suurmüügi hind Londonis oli 1924. aastal poolteist korda kõrgem kui enne sõda.³⁶

Rahanduse tervendamine, mis lõppkokkuvõttes viis majanduskursi muutumisele, ei olnud sugugi lihtne. Esialgu raskused jätkusid. Veel Konstantin Pätsi valitsuse ajal tehtud katse krediiti tagasi tõmmata näitas, et laenud olid märksa ebalikviidsemad, kui algul arvati. Otto Strandman püüdis oma majanduspoliitikat teostada võimalikult tihedas koostöös parlamendiga. Tema majanduskavas sisaldasid peale otsesele kokkuhoiule suunatud meetmete, nagu erakorraliste krediitide piiramine, vältimatute riigikulutuste vähendamine, luksuskaupade sisseveo keelustamine ja mõnede tarbainete tollide tõstmine, veel järgmised põhimõttelisemat laadi abinõud: 1) krediitide vähendamine Eesti Pangas, laenuprotsendi tõstmine; 2) Eesti Panga ja valitsuse vahekordade kindlaksmääramine, riigi väärismetalli- ja valuutavarude Eesti Panga käsutusse andmine, kusjuures margakursi hoidmine oleks viimase ülesanne; 3) margakursi valoriseerimine krediidiolude kindlakstegemiseks ja võlgnikelt huvi äravõtmiseks margakursi langemise vastu; 4) üldise majanduspoliitika kindlaksmääramine.

Et selle teostamine riivas paljude huve, oli Strandman köieltantsija rollis, keda kahelt poolt püüti kukutada, kuid kelle iga järsem liigutus võis samal ajal kõie, s. t. Eesti rahanduse, murda. Abi põllumajandusele oli vältimatu ning kulda tuli müüa veelgi. Juuli lõpul langes marga katte protsent 19,1-le.³⁷ Kõige kriitilisem aeg igas suhtes oli augustikuus. Marga kate langes veelgi ning kurss langes madalaimasse seisusse.³⁸ Tollide tõstmine oli kaasa toonud elukalliduse kasvu, ettevõtete finantseerimise peatamine suurendas tööpuudust. Sotsiaaldemokraatide initsiatiivil tuli Riigikogu kokku. Parem- ja vasakpoolse opositsiooni koostööl ei oleks Strand-

³⁴ II Riigikogu protokollid. 3. istungjärk 1924, veerg 1003.

³⁵ II Riigikogu protokollid. 2. istungjärk 1923, veerg 1719.

³⁶ Martin, B. Maailma võiturg ja Eesti või väljaveo võimalused // Agronoomia, 1928, nr. 6, 229.

³⁷ Eesti Majandus, 1924, nr. 46, 817.

³⁸ Eesti marga kursi langus algas 1923. aasta lõpul, detsembris 1 \$ = 372 Emk, 1924. aasta augustis 1 \$ = 460 Emk. (Janusson, J., Joa, H. jt. Eesti Majandus, 108).

mani kukutamine raske olnud, sest tegemist oli vähemusvalitsusega. Sotsiaaldemokraadid ilmutasid aga demokraatliku riigi erakonnale omast poliitilist kainust ja ettenägelikkust ning tõmbusid otsustaval silmapilgul tagasi. Sel ohtlikul momendil teostati ka laenude valoriseerimine. Eesti Vabariigi kuldraha ühikuks määrati kroon, mis sisaldas 0,403226 grammi puhast kulda ja oli võrdne 100 Eesti margaga.³⁹ Spekulatsioon vähenes ja rahaturg rahunes. Augustis muutus tollipoliitika tulemusel väliskaubandusbilanss aktiivseks. Oktoobri lõpuks tõusis marga katte protsent 30,5-le.⁴⁰ Eksport arenes normaalselt ning 1924. aasta lõpuks jõudis marga kurss planeeritud tasapinnale.

Üheski Strandmani majanduspoliitilises sammus ei olnud eraldi võttes tõepoolest mitte midagi uut. Uus oli aga see, kuhu see kõik koos välja viis. Selle uue majanduspoliitika, «uue majanduspoliitika», Strandmani margapoliitika või sukasäärepoliitika tulemuseks oli Eesti Vabariigi integreerumine (õigemini integreerumise algus) tema loomulikku kohta — Euroopa majandusruumi. Kas Strandman teadvustas oma poliitika lõpptulemust sellisena? Tõenäoliselt jah. Tema Riigikogus peetud kõnedest on võimalik niisuguse arusaamise komponendid ükshaaval üles leida.⁴¹ See, et ta oma esinemistes pani põhirõhu rahanduspoliitika küsimustele, on seletatav vajadusega tagada endale rahva enamiku, eriti sotsiaaldemokraatide valijaskonna toetus.

Majanduspoliitilise orientatsiooni muutumine oleks varem-hiljem vältimatult toimuma pidanud. Milles seisneb siis Otto Strandmani osa või teene? Vastata võiks lihtsalt: suurepärasel toimetulekul oma rolliga (küsimustele, mis oleks saanud siis, kui majanduspoliitilist pööret oleks alustatud hiljem või kui see oleks teostatud kohmakamalt, peavad vastama tulevased uurimused). Et Strandmanil puudusid headele poliitikutele omased ebavoorused, nagu poliitiline temperament ja tugev võimuiha, suutis ta teoks teha ka need kavatsused, mille puhul tuli kasutada ebapopulaarseid abinõusid. Seda oligi tol ajal vaja.

³⁹ Kroonid ja sendid tulid käibele 1928. aastast.

⁴⁰ Eesti Majandus, 1924, nr. 46, 817.

⁴¹ II Riigikogu protokollid. 2. istungjärk 1923, veerg 181, 182; II Riigikogu protokollid. 5. istungjärk 1924, veerg 471—479.

*Eesti Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Toimetusse saabunud
6. II 1990

Як ВАЛГЕ

ПЕРЕХОД ЭСТОНИИ К НОВОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКЕ И РОЛЬ ОТТО СТРАНДМАНА

Под конец царской власти уровень развития эстонского сельского хозяйства был приблизительно средним в Европе. Но здешняя крупная промышленность возникла в результате волюнтаристской экономической политики царской империи, была ее органической частью и не могла функционировать без восточного рынка.

После заключения Тартуского мирного договора сложились довольно тесные связи между Эстонской Республикой и Советской Россией. Во влиятельных эстонских политических и деловых кругах было весьма популярным представление о возможности восстановления прежних связей, а также представление об Эстонии как о деловом посреднике между Западом и Востоком. В соответствии с этими надеждами проходило и кредитование эстонской экономики. Главным пропагандистом промышленной ориентации была правая партия «Пыллумезестекоуд».

Но с 1923 г. отношения между Советским Союзом и Эстонией кардинально изменились. Товарообмен и советский транзит через Эстонию сократились в несколько раз.

В том же году конъюнктура на европейских рынках лесоматериалов изменилась не в нашу пользу. Положение усугубил тяжелый неурожай. Но в надеждах на улучшение кардинального изменения кредитной политики не проводилось. В тайне от народа в дело пошел золотой запас государства.

В декабре 1923 г. состоялась атака центральных и левых партий на экономическую политику правительства. Ее инициатором и лидером стал 48-летний юрист из Эстонской трудовой партии Отто Страндман. В марте следующего года пало правительство Константина Пятса. В новом правительстве Отто Страндман занял пост сначала министра иностранных дел, а затем министра финансов. Проводя политику всеобщей экономии, таможенную политику и валоризацию эстонской марки, он осуществил оздоровление финансов. Кредитная политика изменилась в пользу сельского хозяйства. Экономические меры Отто Страндмана не содержали ничего нового, но работали эффективно. В результате началась интеграция экономики Эстонской Республики в европейскую экономику.

*Институт истории
Академии наук Эстонии*

Поступила в редакцию
6/II 1990

Jaak VALGE

NEW ECONOMIC POLICY IN ESTONIA AND OTTO STRANDMAN

At the end of the tsarist times the development of agriculture in Estonia was nearly on the average level of Europe. The Russian Empire's voluntaristic economic policy favoured the development of large-scale industry here which was an organic part of the Empire's industry and could not manage without the eastern market.

After the Tartu Peace Treaty the economic relations between the Estonian Republic and Soviet Russia were quite tight. The ideas of restoring the pre-war industrial relations and Estonia's role as a future business mediator between the West and East spread widely in the influential political and business lobbies. The crediting of the economy was based on these hopes. The main propagandizer of the industrial orientation was the right-wing Farmers' Union Party.

In 1923 a cardinal change in the economic relations between the Estonian Republic and the Soviet Union took place. Commodity exchange and transit trade through Estonia decreased many times. In the same year the high demand on European forest market also came to an end. The situation was aggravated by a hard crop failure. Cardinal changes in the credit policy were put off in the hope of better times. Without informing people the gold reserves were taken into use.

In the early December, 1923 the central and left-wing parties attacked the government's economic policy. The initiator of the attack was a 48-year-old lawyer, Labourite Otto Strandman. In March, 1924 K. Pääts' government fell. In the new government Otto Strandman was at first Foreign, later Finance Minister. The credit policy changed in favour of agriculture. There was not anything new in the methods used by Otto Strandman, but they worked effectively under those conditions. One of the results of his policy was the integration of Estonia into the European economy.

*Estonian Academy of Sciences,
Institute of History*

Received
Feb. 6, 1990